

dr hab. Adam Solak, prof. APS
Akademia Pedagogiki Specjalnej
im. Marii Grzegorzewskiej
w Warszawie

Warszawa, 27.08.2023

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr Anny Suskiej

**„Stres i wypalenie zawodowe nauczycieli wychowania przedszkolnego w Lublinie.
Studium biograficzne”**

**napisanej pod kierunkiem naukowym Pana dra hab. Ryszarda
Skrzyniarza oraz promotorki pomocniczej Pani dr Małgorzaty Łobacz**

Uwagi wstępne

„Zawód nauczyciela jawi się jako szczególnie trudny, wymagający jednocześnie wielu specyficznych kwalifikacji, określonych postaw kulturalnych, intelektualnych, moralnych, społecznych, psychicznych, a także wysoko rozwiniętych umiejętności dydaktycznych i bogatego zasobu informacji z różnych dziedzin nauki” – tak trafnie określając specyfikę tejże profesji nauczycielskiej określa J. Keil. Profesjonalizm zawodu nauczycielskiego ze względu na bardzo delikatną materię tegoż bytu pedeutologicznego w sposób wyjątkowy narażony jest na stres i proces wypalenia. Kwestia wypalenia zawodowego jest bardzo trudnym i skomplikowanym procesem. Rozwija się powoli poprzez brak prawidłowych oddziaływań między oczekiwaniami danej osoby oraz rzeczywistością, a umiejętnością radzenia sobie ze stresem w trudnych sytuacjach. Często pierwsze sygnały są błędnie interpretowane. Zagadnienie to wywodzi się z psychologii pracy oraz z badań zajmujących się stresem zawodowym. Za myślą Profesora Waldemara Furmanka można stwierdzić, że wypalenie zawodowe wraz z depresją są epidemią XXI wieku. Charakteryzuje

się emocjonalnym i umysłowym wyczerpaniem, które przejawia się długotrwałym zmęczeniem. Wyróżniającą cechą wypalenia zawodowego jest fakt, że „wypalenie stanowi zawsze końcowy wynik procesu stopniowej utraty złudzeń co do możliwości znalezieniu sensu życia w pracy zawodowej”.

Poruszona w recenzowanej rozprawie tematyka stresu i wypalenia zawodowego jest obecna zarówno w literaturze pedagogicznej i psychologicznej, jak również w mediach społecznościowych. Według badaczy tego zjawiska, stres i wypalenie zawodowe dotyka coraz młodszych uczestników rynku pracy, w tym środowiska szkolnego, co jest bardzo niepokojące. Źródeł stresu i wypalenia zawodowego szukać należy w organizacji rynku pracy, przede wszystkim, w sposobie wynagradzania pracowników oraz zagadnieniu odhumanizowania tych zawodów (w tym nauczycielskiego), które na wskroś są zawodami nacechowanymi dojrzałym personalizmem. Jak zauważa Doktorantka we Wstępie dysertacji doktorskiej: „Przeobrażenia dokonujące się w XXI wieku sprawiają, że nauczyciel wychowania przedszkolnego staje nierzadko w obliczu krytyki społecznej, która nie zawsze jest wskazana i mobilizująca, a także stawia się przed nim coraz więcej wymagań i żądań”.

Problemy stresu i wypalenia zawodowego nauczycieli wychowania przedszkolnego posiadają swoistego rodzaju „zadaniowość”; mają za cel tworzyć obszary, które z naukowego, edukacyjnego i wychowawczego punktu widzenia domagają się permanentnego porządkowania rzeczywistości, by ocalić godność bytu nauczycielskiego w kategorii wolności do zniewolenia stresem i wypaleniem zawodowym. Należy spojrzeć na nie wielopłaszczyznowo i wielowątkowo, rozlegle i w sposób pogłębiony. Zastanawiamy się, co trzeba poprawić, co wnieść nowego w wychowanie przedszkolne, w formację nauczycieli wychowania przedszkolnego, doskonalenia struktur przedszkola, by nie przysłonić ponadczasowej wartości nauczyciela i dziecka.

Recenzowaną rozprawę doktorską Pani mgr Anny Suskiej przygotowaną pod kierunkiem naukowym Pana dra hab. Ryszarda Skrzyniarza oraz promotorki pomocniczej Pani dr Małgorzaty Łobacz, zaliczam do tych projektów doktorskich, które stanowią nie tylko potwierdzenie kompetencji Kandydatki do pierwszego stopnia naukowego, ale dzięki nowatorskiemu i oryginalnemu podejściu, przyczynia się do

poszerzenia debaty pedagogów, dotyczącej kwestii stresu i wypalenia zawodowego nauczycieli wychowania przedszkolnego. Pedagogika ogólna, pedeutologia, pedagogika dziecka, polityka oświatowa, pedagogika pracy, dzięki tego rodzaju pracom ubogacone zostają pogłębioną i uzupełnioną nową wiedzą w przedmiotowym punkcie wyjścia oznaczonym w temacie rozprawy. Projekt ten w ogólnym oglądzie, co potwierdzam następnie w szczegółowej analizie zawiera fundamentalne kategorie pedagogiczne, takie jak: pedagogiczny sens pracy nauczyciela wychowania przedszkolnego wraz z pedagogiczną aksjosferą, która często jest osłabiona przez stres i wypalenie zawodowe, poszukiwanie prawdy obiektywnej oraz metodologiczny racjonalizm o tychże problemach.

Postawione przez Doktorantkę cele poszukiwań badawczych zostały zrealizowane z zastosowaniem właściwych strategii badawczych: strategii poznawczej, teoretycznej i praktyczno-implikacyjnej. W rezultacie przyjętej przez Doktorantkę właściwej metodologii mieszanej, hermeneutyczno-fenomenologicznej, szczególnie metodologii biograficznej uzyskano pełny obraz badanej rzeczywistości i zjawisk z tym powiązanych.

Po podkreśleniu, już we wstępnym fragmencie recenzji, oryginalności projektu stanowiącego podstawę dysertacji doktorskiej Pani mgr Anny Suskiej przedstawię w dalszej części recenzji bardziej szczegółowe oceny dotyczące rozwiązania przez Doktorantkę postawionego problemu badawczego. Skupiam się zatem na poprawności merytorycznej i metodologicznej oraz ogólnej wiedzy Doktorantki w dziedzinie nauk pedagogicznych (rozumianych interdyscyplinarnie) ukazanych w pracy.

1. Ocena dysertacji w ujęciu teoretycznym i metodologicznym

W strukturze rozprawy jest precyzyjny i logiczny układ rozdziałów uzupełniający specyfikę prac teoretyczno-badawczych. Doktorantka z istic benedyktyńską solidnością umiejętnie przechodzi od analiz teoretycznych do założeń natury metodologicznej, a następnie do szczegółowej (na wysokim poziomie precyzji naukowej) analizy wyników badań i wniosków. Struktura, o której mowa obejmuje siedmiu rozdziałów (poprzedzone merytorycznym wstępem), wnioskami z badań

z obszarem dyskusyjnym, implikacjami dla praktyki pedagogicznej, zakończeniem, obszerną bibliografią, spisem tabel, rysunków i wykresu oraz dwoma aneksami.

Słusznym wydaje się, by Doktorantka dokonała podziału pracy według triady (o której pisze na s. 8): część teoretyczna, część metodologiczna i część empiryczna. Choć nie jest to koniecznym, aczkolwiek czyniłoby to według mego uznania jeszcze bardziej czytelniejszy ogląd spisu treści.

Zważywszy na wskazany wyżej rozmach konceptualizacyjno-realizacyjny nie dziwi objętość dysertacji (284 stron). Jej układ i sposób ustrukturyzowania treści odpowiadają formule badań realizowanych w konwencji jakościowej. Struktura pracy jest przejrzysta, poszczególne rozdziały (a w nich podrozdziały) wynikają jeden z drugiego i tworzą spójną całość.

We wstępie Doktorantka przedstawia w ujęciu szczegółowym analizę tematu, z założeniami motywacyjnymi o podstawach źródłowych i strukturę pracy. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że Autorka podjęty temat osadza w obszarze pedagogiki ogólnej, pedeutologii, wychowania przedszkolnego w panoramie psychologicznej, medycznej i socjologicznej. Doktorantka jasno przedstawiła cel pracy, jakim jest „wypełnienie luki badawczej [...] na terenie miasta Lublin, gdyż jest on największym miastem we wschodniej części Polski. Celem będzie: poznanie zjawiska stresu i wypalenia zawodowego wśród nauczycieli wychowania przedszkolnego w Lublinie; identyfikacja uwarunkowań tych zjawisk, a także opracowanie działań mających na celu niwelowanie i zapobieganie występowania wspomnianych zjawisk” (s. 8).

Sformułowany temat pracy, zgodnie z wymogami metodologicznymi dlatego tego rodzaju prac naukowych, jest wyjątkowo ważny, perspektywiczny, problemowy oraz jednoznacznie określa przedmiot badań. Temat posiada niewątpliwie charakter nowatorski, biorąc pod uwagę zastosowaną metodę biograficzną.

Już z treści wstępu wynika, że praca ma charakter interdyscyplinarny i subdyscyplinarny w naukach pedagogicznych, dotyczy nowych problemów, których opracowanie przynosi potrzebne i oczekiwane społecznie i jednostkowo konstatacje. Jest autentycznie twórcza poznawczo, spełnia w pełni formalne, merytoryczne

i metodologiczne kryteria empirycznych, uzasadnionych w założeniach teoretycznych prac pedagogicznych.

Treści rozdziału pierwszego noszącego tytuł: „Specyfika pracy nauczycieli wychowania przedszkolnego”, mają charakter interdyscyplinarny. Dotyczą pedagogiki pracy nauczyciela, pedagogiki i organizacji placówek wychowania przedszkolnego. Słusznie zauważa Autorka dysertacji, że w tej placówce „rola nauczyciela będzie miała istotny wpływ nie tylko na rozwój wychowanka, ale również na dalsze jego funkcjonowanie w społeczeństwie, ponieważ doświadczenia zdobyte w dzieciństwie będą wykorzystywane w późniejszych okresach jego życia” (s. 10).

Treści rozdziału umieszczone w czterech podrozdziałach są bardzo bogate treściowo, łączą wielorakie teorie z szeroko rozumianego obszaru nauk społecznych. Dzięki takiemu podejściu uzyskano holistyczny obraz specyfiki pracy nauczycieli wychowania przedszkolnego. Chciałbym zwrócić uwagę na fakt, że Doktorantka bardzo dobrze poradziła sobie z rozumieniem kwalifikacji i kompetencji zawodowych w profesji nauczyciela; co jest obecnie źródłem wielu sporów w dyskusjach naukowych. Ten rozdział stanowi dobre pole (materiał) do precyzyjnego zrozumienia i przedstawienia tychże zagadnień w środowisku nauczycielskim.

Swoistą logicznością wynikającą z tematu pracy, po przedstawieniu specyfiki pracy nauczyciela wychowania przedszkolnego, są analizy teoretyczne będące przedmiotem rozważań zamieszczonych w rozdziale drugim zatytułowanym: „Zjawisko stresu w pracy nauczycieli”. Mamy tutaj opisane trzy koncepcje stresu: biologiczna teoria stresu Hana Selye`go, medyczna koncepcja stresu Aarona Antonovsky`ego, psychologiczna koncepcja stresu Richarda S. Lazarysta i Susan Folkamn. Ten klasyczny dobór koncepcji stresu, doskonale poprzez swą ponadczasową aktualność, wpisuje się w przedmiot badań podjęty w dysertacji. Jasno uwidacznia się ten dobór w trzech kolejnych punktach rozdziału omawiających kolejno: pojęcie i model stresu nauczycielskiego, przyczyny i skutki stresu w pracy nauczycieli, metody i sposoby radzenia sobie ze stresem. Ocena treści rozdziału drugiego jest jednoznacznie pozytywna. Doktorantka podobnie jak w rozdziale pierwszym, umiejętnie integruje wiedzę z zakresu nauk społecznych i nauk humanistycznych. Daje dowód swoistego ponadprzeciętnego odczytania i umiejętności

logicznego łączenia wątków z różnych dyscyplin naukowych, czego dowodem jest umiejętne przechodzenie i interdyscyplinarne powiązanie wielorakich dyscyplin w omawianym obszarze.

W rozdziale trzecim uwaga Doktorantki skupia się na szerokim spectrum uwarunkowań wypalenia zawodowego nauczycieli. Rozdział ten jest kolejnym dowodem na logiczność wyводу związana z tematem dysertacji, ponieważ stres i wypalenie zawodowe są ze sobą silnie powiązane. Struktura tegoż rozdziału pozwala na zapoznanie się z wybranymi koncepcjami i modelami wypalenia zawodowego, których dobór posiada walory rozumienia współzależności występowania stresu i wypalenia zawodowego. Doktorantka aplikuje omawiane koncepcje do pracy nauczyciela omawiając etapy, stopnie oraz typy wypalenia zawodowego nauczycieli. Uzupełnia ten problem o ukazanie czynników wypalenia zawodowego nauczycieli oraz strategie interwencyjne w tym obszarze.

Przechodząc do podsumowania części teoretycznej (I, II, III rozdział pracy doktorskiej) chciałbym zauważyć, że Doktorantka dała się poznać jako osoba przygotowana merytorycznie do podjęcia tak skomplikowanego tematu. Wnikliwa lektura tej części rozprawy pozwala także na ocenę wzorową Doktorantki pod kątem przygotowania redakcyjnego do pisania rozpraw naukowych.

Niewątpliwym atutem rozprawy doktorskiej Pani mgr Anny Suskiej jest rozdział czwarty, w którym możemy poznać założenia metodologiczne badań własnych. Są to założenia oparte na paradygmacie jakościowym. Wybór takiej koncepcji jest właściwie uzasadniony. Na podkreślenie zasługują precyzyjne opisy kolejnych etapów procedury badawczej. Towarzyszą im merytoryczne uwagi dotyczące przyjętych rozwiązań. Punktem wyjścia jest prezentacja przedmiotu i celów badań. Zwraca tu uwagę przyjęcie celów badań jakościowych oraz dekompozycja celu ogólnego na cel poznawczy, cel teoretyczny i cel praktyczny (s. 146). Z celów zostały wyprowadzone główne problemy i problemy szczegółowe (s. 146 -149). W rozprawie słusznie Doktorantka nie stawia hipotez badawczych. „Powodem ich braku jest, z jednej strony charakter badań (jakościowy), a z drugiej – rodzaj określonych problemów (diagnostycznych). Jak wskazuje Mieczysław Łobocki, hipotezy *w rozwiązywaniu problemu badawczego, polegającego wyłącznie na samym tylko*

opisie i gromadzeniu określonych faktów, okazuje się bezużyteczne. Konsekwencją przyjętej strategii badawczej był dobór metod, technik i narzędzi badawczych. Sposób opisu zastosowanych w badaniu metod, technik i narzędzi badawczych świadczy o wysokich kompetencjach merytorycznych i metodologicznych Doktorantki. Podkreślę tutaj tylko wysoką precyzję w jasności określenia przyjętych metod: hermeneutyczna, fenomenologiczna oraz biograficzna (s. 151). W ich opisie Doktorantka nie tylko przyjmuje strategię pedagogiczną, ale także filozoficzną (odniesienie do ks. Józefa Tischnera). Świadczy to o umiejętności ubogacania tradycyjnych metod w pedagogice o wiedzę czerpaną z innych dyscyplin, co sprawia że pedagogika jest nauką w ciągłym rozwoju, a nie stagnacyjnego powielania schematów. Taką samą ocenę wystawiam wyczerpująco przedstawionym opisom procedury doboru próby, charakterystykom badanej grupy i terenu badań.

W kolejnych rozdziałach (5,6,7) Doktorantka dokonała prezentacji wyników badań własnych i przeprowadziła niezbędne analizy. Zarówno prezentacje, jak i analizy są przygotowane z dużą starannością, z dbałością o czytelność (wykresy, tabele) i zrozumienie postawionych problemów. Konsekwentnie Doktorantka wykorzystuje tutaj przyjęte słusznie metody: hermeneutyczną, fenomenologiczną oraz biograficzną. Świadczy to o bardzo dobrze opanowanym przez Autorkę warsztacie badawczym. Doskonale spełnia trzy zasadnicze w nauce zagadnienia: wie co bada, jak bada i w jakim celu bada. Struktura rozdziału piątego „Stres wśród nauczycieli edukacji przedszkolnej w świetle badań własnych” (ss. 166-200) oraz struktura rozdziału szóstego „Zjawisko wypalenia zawodowego nauczycieli wychowania przedszkolnego na podstawie badań własnych” (ss. 201-236) oraz ich merytoryczna zawartość świadczą o wysokich naukowych kompetencjach Doktorantki. Wszystkie analizy hermeneutyczne i fenomenologiczne były związane z koncepcją biograficzną. Przez co Doktorantka wpisuje się w nurt lubelskiej szkoły biograficznej. Każda z serii analiz została opatrzona komentarzami odwołującymi się do odpowiednio przyjętych problemów.

Rozprawę doktorską Pani mgr Anny Suskiej zamyka bardzo interesująca i inspirująca synteza implikacji dla praktyki pedagogicznej – rozdział siódmy. Prowadzone analizy zaowocowały rekomendacjami dotyczącymi postulatów

niwelowania czynników stresogennych, zapobiegania wypalenia zawodowego i oczekiwań nauczycieli edukacji przedszkolnej. Są to implikacje z jednej strony dobrze osadzone w teorii i doświadczeniu, z drugiej zaś oryginalne propozycje działań formacyjnych oraz organizacyjnych.

Do wysokiej oceny poziomu naukowego rozdziałów teoretycznych oraz rozdziału metodologicznego dołączam bardzo pozytywną ocenę poziomu naukowego rozdziałów, w których Doktorantka zaprezentowała wyniki badań własnych wraz z niezwykle kompetentną ich analizą. Doceniam także wiedzę merytoryczną Doktorantki i Jej znajomość realiów pracy nauczyciela w przedszkolu.

Bibliografia jest imponująca pod względem ilościowym i jakościowym, została w całości poddana analizie pedagogicznej.

2. Wiedza w dyscyplinie i ogólna kultura naukowa

Teoretyczno-metodologiczne kompetencje Doktorantki widoczne w szerokiej i oryginalnej konceptualizacji badań własnych wsparte są niewątpliwie erudycyjnością pięknego języka polskiego osadzonego w myśli naukowej.

Doktorantka w swej naukowej rozprawie wykazała kompetencje w zakresie dokonywania wyborów uprawiania dyscypliny ze znajomością tła, a także innych nauk społecznych oraz szeroko rozumianej humanistyce i naukach społecznych, i jako taka dobrze rokuje na dalszy, w pełni już samodzielny, rozwój naukowy.

Nie mam wątpliwości, że Doktorantka jest właściwie przygotowana do prowadzenia badań naukowych. Jej kompetencje merytoryczne a także, co bardzo istotne, metodologiczne należy ocenić jako wyróżniające.

Biorąc pod uwagę rangę aktualności tematyki dysertacji doktorskiej Pani mgr Anny Suskiej, jej merytoryczną zawartość z implikacjami praktycznymi wnioskuję o wyróżnienie pracy i jej publikację. Publikacja ta posłuży nie tylko nauczycielom wychowania przedszkolnego w Lublinie, ale także może stanowić doskonałe kompendium wiedzy o stresie i wypaleniu zawodowym nauczycieli wychowania przedszkolnego, oraz jako literatura pomocnicza w edukacji akademickiej przyszłych pedagogów.

W rezultacie szczegółowej analizy pracy doktorskiej Pani mgr Anny Suskiej „Stres i wypalenie zawodowe nauczycieli wychowania przedszkolnego w Lublinie. Studium biograficzne” napisanej pod kierunkiem naukowym Pana dra hab. Ryszarda Skrzyniarza oraz promotorki pomocniczej Pani dr Małgorzaty Łobacz stwierdzam, że spełnia ona niezbędne warunki określone w Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki, i na podstawie art. 186 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2023 r. poz. 742 z późn. zm.) mających zastosowanie do niniejszego przewodu. W związku z tym stawiam wniosek do Rady Instytutu Pedagogiki na Wydziale Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II o przyjęcie rozprawy i dopuszczenie do publicznej obrony, a Doktorantkę do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

